

A SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA JÖVŐJÉRŐL – VÁZLATOS MEGFONTOLÁSOK

HUNYADY György
Magyar Tudományos Akadémia

A JÓSLÁS HALVÁNY REMÉNYE

Pléh Csaba terjedelmes tanulmányt szentelt a sokágú pszichológia kilátásainak, kiindulva a szemléleti irányok fejlődéstörténetéből és érzékeltetve azt a kettősséget, amely a tudomány akadémiai tudományos törzse és a társadalmi igényeket széles felületen szolgáló gyakorlati-alkalmazott hajtásai között fennáll. Ehhez képest egy minden értelemben korlátozottabb vállalás a szociálpszichológia részdiszciplinájáról szólni, amely minden tematikus és módszertani heterogenitása ellenére rendelkezik – időnként meg-megújuló – belső kohézióval, és *az egyén és társadalom viszonyáról* elméleti általánosításokat fogalmaz meg, amelyeket aztán a társadalmi gyakorlat különböző területe irányába kiterjedő tudományterületeken alkalmazásra kínál. E megfogalmazás szerint a szociálpszichológia alapvetően akadémikus tudományág, a pszichológia egyik oszlopa, amely a pszichológiai jelenségeket és történéseket az egyént felölelő társas-társadalmi kontextusban kezeli. Őszintén szólva, idegenkedve a tudományrendszertani rigiditástól, nem áll és nem áll tőlem távol az interdiszciplináris terület másik oldalról történő megközelítése sem, miszerint a szociálpszichológia a szociológia egyik oszlopa, amely a társas-társadalmi jelenségeket és történéseket pszichológiai

kontextusban ragadja meg és kezeli. Tudománytörténeti tény, hogy a két definíciónak megfelelően két ismeretépítési folyamat, minden átjárás, keveredés és integrációs kísérlet mellett a pszichológusok, tanszékeik és publikációik némileg más tradíciót ápolnak, és más irányba tájékozódnak, mint a szociológia felől érkező társaik, ezek intézetei és közleményei. Ám jöjjenek bármelyik oldalról, az ember és társadalom viszonyáról általános tételeket keresnek és kísérlelnek meg megfogalmazni. Pontosabban szólva, a *jelen* (módszeresen gyűjtött és lehetőség szerint kontrollált) *tapasztalati* anyagából időben be nem határolt következtetéseket vonnak le, megvalósítva azt, ami a nagy történeti műveltségű, a marxizmussal hadilábon álló német idealisták rémálma volt, nevezetesen természettudományos gondolkodásmódot képviselnek a humán tudományok területén (szöges ellentétben az általuk művelt, történeti ihletésű szellemtudományok deklarált céljával, hogy az emberi történéseket a maguk egyediségében kívánják megérteni).

A szociálpszichológia európai gyökerekkel rendelkező *amerikai tudomány*, legalábbis abban az értelemben, hogy a hovatovább a történelmet is nélkülöző és a történeti látásmódot már csak ezért sem méltányoló kontinensnyi ország egyetemlein intézményesült,

és a szuperhatalmi pozíció fénykorában onnan sugárzott szerteszét, hogy mára már kulturális specifikumokkal birkózó szellemi találkozóhely s a gyakran közhezszerű általánosítások közös nyelve legyen. Az amerikai eredet előnyeként is elkönnyelhetjük, hogy az ember és társadalom viszonyáról szólva – ami az ideológiák televénye, és a köztudatban élő ideológikus nézetek tanulmányozását megkerülhetlenné teszi – az amerikai egyetem felvilágosult, szabadság- és *egyenlőségpárti demokratikus szellemiségének* letéteményese volt és maradt. A 20. század valóban nagy társadalmi harcaiban és történeti léptékű változásaiban e szakterület szószólói az *antirasszista*, az *antifasiszta*, az *antiszexista progresszió élvonalában* álltak. (Az antikommunizmusban fogant neokonzervativizmus szórt szakmai képviselői ügyes taktikával fel is hánytorgatják, hogy e tudományterületen a többség önkénye érvényesül, őket szorongatja, és nem hagyja érvényesülni a demokrácia liberális elveit...)

Ennek az egy évszázados tudománynak a területe, tematikája és látásmódja immár kialakult: a *személyiségszektort képviselő attitűd és a csoportok alapegységét képviselő interperszonális viszonyok tanulmányozása között* inog a továbbiakban is. Magába olvasztotta a tömeglélektan, fejezeteinek egyike lett a csoportlélektan, egy időben felvette a *szociális kogníció* nevet, de történetileg folytonosnak tekinthető. Így számolni lehet azzal, hogy a maga szellemi közegével a jövőben is fennmarad, a folytonos újdonságkeresésben (ami minden tudomány sajátja) reprodukálódni fog. Ugyanakkor a *szellemi tehetetlenség* eddig sem volt és a jövőben sem lesz a szakterület egyedüli determinánisa, mert kumulálódó tudásanyaga legalább *háromféle kihívásnak* folytonosan ki van és ki lesz téve. Egyfelől az egyén és a társa-

dalom viszonya – kutatásainak permanens tárgya – változásban van, új jelenségek újszerű magyarázatát kívánja. Ennyiben hallgathatunk a marxizmussal szintúgy viaskodó társadalomtudományi gondolkodókra – prototipikus alakként Karl Popperre –, hogy a társadalmi változások teljes biztonsággal nem prognosztizálhatóak, trendjeik ismerete mellett és ellenére a jövő meglepetéseket tartogat. Ezzel is összefügg, aminek kortárs megfigyelői lehetünk, hogy a társadalomtudományok viszonyrendszere is változó, s az absztrakciós magaslatokba törő gazdasági, szociológiai, jogelméleti irányok rendre engedményeket kénytelenek tenni e tudományok tapasztalati ágainak és ezek felismeréseinek, márpedig ezek az emberi viselkedés tényeit feltárva egész közel kerülnek e viselkedés hátterében kutakodó (szociál)pszichológiához. Másfelől tehát a tudományközi kapcsolatok számára hízelgően előnyös változása is kihívásokat tartogat a szociálpszichológia számára ma és a jövőben. Ez ugyanakkor a nagy tudományos áttöréseknek divatszzerűen is, érdeme szerint is ki van téve, lett legyen szó az informatikai forradalom nyomán a kognitív fordulatról vagy a genetika áttörése nyomán az evolúciós-biológiai szemlélet térnyeréséről. Ezen szellemi és technológiai változások sodrában jelentkezik a kihívások harmadik válfaja, nevezetesen, hogy empirikus munkájának eszközrendszere is megújul, régi kérdések tisztázására is új távlatokat nyit. Mindezek a befolyások alakítani fogják a szociálpszichológia jövőjét, midőn önkörében haladva, saját logikája szerint is továbbépíti ismeretrendszerét.

E jövő kiszámíthatatlanságának ékes példáját közvetlenül megérte az én kutatógeneráció, a példát, amelyet a ma kutatói talán csak hírből ismernek. Anélkül, hogy ennek részleteibe elvesznénk, érdemes itt

felidézni, hogy az 1960-as és '70-es évek fordulóján lezajlott a *szociálpszichológia úgynevezett válsága*. A tudományterület akkori fórumai attól voltak hangosak, vezéralakjai azzal tűntek ki, hogy zsákutcának minősítették a szociálpszichológia megtett útját, uralkodó kísérleti módszerét, mondanivalójának társadalmi érvényességét, és változást követeltek. E követelés háttérében nem egyedül azon megvilágosodást találjuk, hogy a kísérleti szociálpszichológia elvonatkozott, belterjes, kísérleti személyei integritását kíméletlenül sérti, a társadalmi problémák aktualitásával és távlatos megoldásukkal szemben érzéketlen, hanem nyilvánvaló volt akkor is, és kétségtelenül visszatekintve is az, hogy e felismeréseket szakmán kívüli és szakmán belüli társadalmi indítékok is motiválták. A szociológiát, a pszichológiát és a kettő metszetében a szociálpszichológiát elérte a vietnámi háborút ellenző tömegmozgalom és közhangulat, amelyet a baloldaliság új hulláma kísért Amerikában, majd Európa-szerte. Az önkritikára ösztönző hatás közvetlen volt és erős.

Kevésbé nyilvánvaló viszont, de a rá vonatkozó felismerésben máig sem csalódtam, hogy az Egyesült Államokban a szociálpszichológia terén a tömeges érdeklődés és eltömegesedő képzés egyfajta „túltermelési válságot” idézett elő. Ez ahhoz a paradox kifejelethez vezetett el, hogy a válságos meghasonlás eredményeként a szociálpszichológiai képzőhelyek, az alkalmazás irányába is kirajzó kutatók, a publikációk (tankönyvek és kézikönyvek, sorozatok és folyóiratok) száma ugrásszerűen megszorodott. A szakmai fórumok önmarcangolása során a szakma jövőjével kapcsolatban azokban az években sokféle várakozás, sőt követelés kapott hangot: a szociálpszichológia legyen társadalmilag érzékeny, forduljon a társadalmi gya-

korlat felé, legyen elméletileg igényesebb, filozofikus, történeti és filológiai irányban elmélyült, mindenképpen lépjen ki a laboratóriumok zártságából. S valóban, mindezen irányokba tettek is lépéseket, utóbb is fennmaradtak ilyen, periférikus próbálkozások.

A szociálpszichológiai kutatások főiránya azonban az 1970-es évek végére ezen kritikákból korántsem következő, ezekkel épp ellentétes irányba kanyarodott el. A szellemi életben az informatika térhódítása és a társtudományokkal való kapcsolatok átrendeződése nyomán a szociálpszichológiába az attitűddinamika helyére újfajta kognitívizmus tört be, mindent eluralt az információfeldolgozási paradigma, a kutatók a társak és csoportok megismerésének ezoterikus témáira koncentráltak, és kísérleteikben a művi információadagolás változatos helyzeteit tették próbára. Ennek a nem várt fordulatnak az életszerű elbeszéléséhez szép illusztráció William McGuire szellemi pályája, aki az attitűddinamikai kísérletezés rangos képviselőjéből lett a JPSP (*Journal of Personality and Social Psychology*) főszerkesztőjeként Yin és Yan tanulmányával a válság Mefisztó-szerű inspirátora. Kísérletellenes fordulatát utóbb a beavatkozásmentes, leíró szelfkutatásaiban demonstrálta, s aztán képes lett ugyan magát a szociális információfeldolgozási folyamatot fiatalabb kutatótársait megelőzve tagoltan felvázolni, de ezen új kutatógeneráció ellenében összezárt, és nem nyitott utat előtte. Mennyi tudományfordító tényező sorsszerű kapcsolódását láthatjuk ebben a – mondhatni – esettanulmányoszerű történetben, amelyből sok minden kiolvasható, de legkevésbé az, hogy a tudomány jövője tiszta logikával jól jósolható lenne!

Csak megjegyzem, hogy ennek a sok szálból szövődő tudománytörténeti kalandnak

egykor bámész szemlélője volt a kelet-európai és jelesen a magyar formálódó szociálpszichológia: az empirikus társadalomkutatás ezen hajtását ugyancsak rosszul érintette a nyugati válság híre és ennek marxizáló, baloldali felhangja. Pataki Ferencnek, aki e terület szaktudományként való ideológiai legitimizálása érdekében sokat tett, nem volt könnyű elmagyaráznia, hogy autentikus képviselőinek önvádja és a nyugati újbaloldal támadása mellett és ellenére a nyugati szociálpszichológia főáramának hazai elméleti-módszertani adaptációja a társadalmi valóság megismerését jól szolgálja, és az a társadalmi mélystruktúra marxi víziójával összhangba hozható. A „klasszikusok” forrásaiból táplálkozó „vérmarxisták”, a meggyőződéses empiriaszkeptikusok, az elméleti-módszertani kultúra elsajátításában szerencsétlenül botladozók sajátos kórusa zendült itt fel egy történeti pillanatra, majd halkult el hosszabb távon. Mindezt csak annak illusztrációjaként érdemes felidézni, hogy egy szakterület alakulását aktív művelői sem látták – és láthatják ma sem – előre: legyenek bár különböző személeti elkötelezettségeik, hallgassanak „az idők szavára”, vagy fogalmazzák meg elégedetlenségük okait és vágyott kívánságaikat. Sok tényező együtthatását szinte lehetetlen kikalkulálni, még ha például ez alkalommal a tárgy – az egyén és társadalom viszonya – változásával és a tudomány külső-belső feltételrendszerének alakulásával igyekezzünk is számot vetni.

A témaváltozások kilátásai

A témák *hangsúlya* értelemszerűen változik a szaktudomány történetében. Azt aligha mondhatjuk, hogy egy tágas témakör kutatása bármikor véglegesen lezárul, de azt igen, hogy a kutatások főárama egy-két évtized

után elfordul, újabb tárgyat keres, és újabb megközelítést ígér. A szociálpszichológia hajnalán a 20. század első évtizedeiben a figyelem a leíró jellegű attitűdvizsgálatokra koncentrált, amelyeknek a viselkedés bejósolásában – anyagilag is kamatozó – hasznát remélték. A német kezdetek után Amerikában is e mellé zárkózott fel az 1930-as és '40-es években a csoporttörténekek, a teljesítmény- és normaalakulás kísérleti vizsgálata, valamint a szaktudomány definiálatlan határvidékén a csoportstruktúra leíró szociometriája. Kissé elkoptatott *bon mot*, hogy a szociálpszichológia Hitlernek köszönheti felvirágzását az Egyesült Államokban, az alaklélektan bevándorló képviselői a csoportdinamikát avatták központi témává, a háborús (szellemi) mozgósítás idején pedig az állatkísérleti laborok behavioristái viszont a meggyőző közlés empirikus kutatásának alapjait vetették meg. Az 1950-es és '60-as évek a társas interakciók formalizált elemzése mellett mindenekelőtt az attitűddinamika területén bővelkedett eredményekben: az attitűdváltozásban a külső források hatása mellett a belső konzisztenciateremtés folyamatit is több elméleti nézőpontból elemezte.

A magyar szociálpszichológiának sporadikus előtörténete volt, amire inkább jellemző a Dékány-féle ismeretbefogadó, passzív, mint a Mérei-féle öntörvényű kreatív alapállás a szakterület nemzetközi fejleményeivel szemben. Az 1960-as évek derekán, amikor ez a diszciplína nálunk is intézményesült, ki kellett önkörünkben küzdeni, hogy a nemzetközi szakirodalom kuszának tűnő gazdagságában hogyan igazodjunk el és mihez kötődjunk. Középtávon is a *legjobb fogódzónak Henri Tajfel szociálisidentitás-elmélete* bizonyult, amely az első és talán az egyetlen átütő hatású európai (brit) megközelítés, amely – mai terminológiával élve –

motivált szociális megismerést tárgyalt, és a modern szociális kognitív irány egyik oszlopának számít. Ugyanakkor a történeti periodizáció szempontjából korszakos személyiségeknek mondhatjuk a rendre az ELTE díszdoktorának fogadott William McGuire-t (aki – mint említettem is – szintetizálta és méltán reprezentálhatja az *attitűddinamika/konzisztenciaelméletek* időszakát), David Hamiltont (aki Susan Fiske-vel közel egy súlycsoportban úttörője és szervezője lett az *információfeldolgozási paradigmán nyugvó amerikai szociális kogníció* irányának) és legújabban John Jostot (aki a társadalmi rendszer igazolásának szentelt integratív elméletével egyik úttörője a szociálpszichológia 2000-es években megnyíló új tematikus szakaszának). E szerzők által képviselt etapok kövezik ki a szociálpszichológia útját a jövőbe.

Az elmondottak alapján – megítélésem szerint – az várható, hogy a szaktudomány *a társadalom makrostrukturális viszonyait leképező motivált (érzelemfűtött) nézetrendszerek* tanulmányozására fókuszál, ezáltal tulajdonképpen kiemelkedik a körülírt csoportok és a partikuláris attitűdök hagyományos tematikájából, és új színben jelenik meg. Természetesen van abban valami önkényes, ha a kutatások vad változatoságából egyetlen csapásirányt jelölünk meg, de a Tajfel–Turner-féle társadalmi identitás, a Sidanius-féle szociális dominancia, s a Jost-féle imént idézett rendszerigazolás-elmélet minden sűrűlódásuk ellenére egy közös irányba hajlik, és együtt egy új (a szó szoros értelmében sem társas, hanem kifejezetten társadalmi) nézőpontot képvisel.

E törekvés jelentkezésében és sikerében nem nehéz azonosítani azon társadalmi változások hatását, amelyek egyfelől lazítják, bontják, áthidalják a nagy társadalmi csoportok

(kultúrák) közötti különbségeket és határvonalakat, ugyanakkor a társadalmi erőterben fenntartják, sőt felerősítik a hierarchikus viszonyokat, s ily módon polarizálódásra vezetnek. Ez a kettős – globális – társadalmi mozgás a figyelem előterébe helyezi a társas/társadalmi összehasonlítás szociálpszichológiai mechanizmusát, és annak módszeres vizsgálatára ösztönöz, hogy az egyének és társaik összehasonlításra milyen értékek szempontjából kerül sor. E mechanizmus az eddigi feltételezések szerint is megalapozza a társas viszonyok pozitív/negatív érzelmi tónusát, ami tömegesen a társadalmi közhangulat megnyugvásában, illetve feszültségében kulminál. A társas/társadalmi összehasonlítás kiértékelésében és az ebből fakadó atmoszférában okként és érvként – minden egyéb ideológia konstrukció közül leginkább – a társadalmi egyenlőség eszméjének tudatosulása, elterjedése, értelmezése már ma is lényeges, a jövőben pedig kulcsfontosságú szerepet játszik. *A társadalmi rendszer* leképeződésének és belső feszültségeinek, dinamikájának mai tanulmányozása – minden ez irányba mutató elgondolás és empirikus vizsgálat mellett és ellenére – kiegészítésre szorul: *a viszonyok stabilizálását szolgáló tényezőket* jórészt már megismertük, a soron lévő *feladat a változtatás motívumainak, mechanizmusainak, jeleinek és következményeinek* szociálpszichológiai felderítése. Ide tartozik az egyéni és csoportos helyzettel való elégedetlenség, a társadalmi közállapotok (produktivitás, elosztásrészesülés, státushierarchia) kisebb-nagyobb mérvű elutasítása, mégpedig mind a morális, mind pedig a szó szűkebb, jogi értelmében vett legitimitáció megkérdőjelezése. A társadalmi összképen belül kitüntetett a fontossága annak, hogy milyen megítélésben részesül a döntéshozó-irányító

szerep megoszlása, gyakorlása, a betöltő közéleti szereplők kiválasztása, a pozíciók látni vélt „megszolgáltatása”, s az uralkodó csoportoknak tulajdonított attribútumok halmaza. A változtatásnak a tudatosság különböző szintjén álló motivációja irányulhat a hierarchia leküzdésére, a vezető személyek és csoportok elmozdítására, felősségre vonására, esetleg kifejezetten-közvetlenül az adott rendszeren belüli pozíciók felcserélésére, vagy ezen túlmenően elgondolt, máshonnan vett, múltbeli példákat inkorporáló, új szervezőelveken alapuló rendszer kiépítésére. Széles skálán mozgó különbségek vannak és lesznek a változtatás spontán vagy messzebb tekintő tudatos szándékának társadalmi jelentkezésében, szűk körében vagy tömegeket mozgalommá szervező kisugárzásában. E felsorolás jegyében várhatóan még inkább *elmosódnak a határok* a szociálpszichológia törzsterülete és az ideológiák képviselőit és a politikai cselekvések összehangolására egyaránt figyelmet szentelő *politikai pszichológia* között.

A személyiség alakulásának típusos útja és eredménye az elkövetkező évtizedekben két ellenerő együtthatásával, ütközésével és egyedi mintázatával írható le: egyfelől az élet egész folyamára és minden rezdülésére *kiterjedő kontroll* teljeseedik ki, másfelől az egyén *szabadságának, egyenlő jogállásának, lehetőségei színes változatosságának tudata* erősödik, és követel számára nagyobb mozgásteret. Mindez együtt egy merőben új konstelláció, egyelőre beláthatatlan pszichológiai feszültségekkel, előnyökkel és károkkal. Ebben a láthatóan és várhatóan mind szélesebb körben mutatkozó konstellációban jelentkezik új módon és tartalommal a közvetlen és számítógép-közvetített interperszonális kapcsolat, együttműködés és versengés társas-társadalmi szabályozása,

illetve az ezt megalapozó, kísérő, s hatásainak kitett egyéni szabálytudat. A kapcsolat és szabályozás pszichológiája elementárisan fontos *a társ-társadalomtudományok* nézőpontjából is, az általuk tanulmányozott jelenségek megértésében kulcsfontosságú szerepre tesz szert. Ezért is várható a kultúra és a nevelés pszichológia területén túl olyan interdiszciplináris határterületek további kibontakozása, sztenderd ismeretanyagának kikristályosodása, mint a *gazdaságpszichológia* vagy – amit mi úgy neveztünk, mint – a *jog szociálpszichológiája*.

A szociálpszichológiai kérdések sűrű szövedékben jelennek meg egy biológiaiilag is determinált társadalmi szektorban, az *idősek* körében. Ez a szektor máris látványosan növekszik, ami egyszerre jár azzal, hogy önnön magában is nagyobb figyelmet igényel, s azzal, hogy a társadalomba való beágyazódása mind terheesebb ellentétek miatt egyre nagyobb feszültségekkel jár. A nyugati társadalom előregszik, ami részint annak a vívmánya, hogy az egészségügyi ellátás az életkort meghosszabbítja, részint annak a következménye, hogy a sokgyermekes hagyományos család modelljét az idő megtépázta. Ezzel együtt a munkaerőpiac – nagy általánosságban – szűkülni fog és átstrukturálódik, a modern informatika eszközeire rátanult fiatalokat igényli, az idősek tapasztalataira kevésbé tart igényt, az idősellátás szolgáltatásaira viszont akkor lesz kapacitása, ha a javak társadalmi elosztása erre fizetőképessé teszi a keresletet tud biztosítani. Az idősek körében is látható, várható a jóllét erős differenciálódása, kérdéses viszont, hogy ennek az új „dologtalan osztálynak” a társadalmi érdekérvényesítő képessége mire terjed ki és mennyire hatékony. Szociálpszichológiai kérdéseket vet fel, hogy az idősek tevékenysége és életvitele mit tesz lehetővé és szük-

ségessé, kapcsolatrendszerük hogyan alakul, ezt hogyan alakítja a társadalom értékrendszere, amelyben az életkorban különböző rétegek érdekei megütköznek és érvényre jutnak. Magyarán, nem kizárt, hogy a megnövekedett idős korosztályt sújthatja megkülönböztetés és előítélet is, ha ezt egy erős gazdaságban meggyökerezett humanitárius értékrend nem fékezi.

A futólag számításba vett társadalmi változások mellett – amint alább erre a kutatások eszközrendszerének latolgatása során rögtön kitérünk – az attitűdökre és csoportviszonyokra vonatkozó adatok gyűjtése, megőrzése, felhalmozódása az empirikus szociálpszichológiát társtudományai között új helyzetbe hozza. Alapvető fordulatnak ígérkezik, hogy adatainak tartami gazdagsága és tömege úgy megnő, hogy ez a társadalmi viszonyok változásának *történeti feldolgozásához* merőben *új forrásanyagot* fog kínálni. Ennek ellenoldalaként elképzelhető, sőt elvárható, hogy a szociálpszichológia a maga felismeréseit idősorokban megragadható társadalmi konstellációkhoz köti, ahogy ma már számot vet a kultúrák közötti különbségekkel, analóg módon számot fog vetni egyazon kultúra komplex feltételrendszerében végbemenő változásokkal, *társadalomtörténeti periódusok sajátosságaira* is képes lesz reflektálni.

A KÜLSŐ ÉS BELSŐ FELTÉTELRENDSZER

A jövő szociálpszichológiáját – 10-20 év múlva – alapvetően meghatározza, hogy hihetetlen mértékben megnő az emberek *társas magatartásával kapcsolatos információk mennyisége, részletessége és pontossága, struktúrája feltárásának, megőrzésé-*

nek, egybevetésének esélye. Felesleges itt hosszan hivatkozni az emberek közlekedését, információcseréjét, anyagi és egészségi helyzetét letapogató, azonosító és megőrző, összejátszható adatbázisokra, hogy csak a legnyilvánvalóbbakat hozzuk szóba. Szinte természetessé válik az emberek tevékenységének figyelése, követése, ami vizsgálati célból mikroszkopikus pontossággal ki-
élesíthető, valamint a nyílt viselkedés hátterében zajló idegrendszeri, szervezeti folyamatok és ezek előhuzalozott testi bázisa ugyancsak megragadható a hatványozott ütemben tökéletesedő informatikai eszközökkel. Ha mindez hozzáférhető, az a pszichológia – és sajátosan a szociálpszichológia számára – minőségében új helyzetet teremt, anélkül hogy az adatok gyarapodása a szaktudomány nézőpontját, alapkérdéseit mellőzhetővé tenné, kiváltaná kreatív magyarázatait és következtetéseit. Példaként idézem a társas hálózatok kutatásának ma még csak nyiladozó lehetőségeit, ami korántsem nullázza le, legfeljebb mennyiségi vetületben haladja meg mindazt, amit az 1940-es '60-as években az emberi viszonyok szerveződéséről a szociometria révén megtudtunk.

Az új minőséget kínáló információgyűjtés és -feldolgozás – megítélésem szerint – a viselkedés, az elmejárás, a nézetrendszerek *típusait célzó, elkülönítő, alkalmazó* szociálpszichológia számára különösen nagy mértékben kamatozni fog. S e típusok formájában való leképezése, modellálása, próbahelyzetekben való kísérleti alkalmazása új távlatokat nyit majd meg. A ma közvéleménykutatás néven számon tartott alkalmazási terület pillanatnyi és felszíni leírásból *mélyfűrészekre képes, dinamikát követő és tartós tendenciákat kiszűrő szakterülete lesz a köztudat vizsgálatának.*

Az idő múlása – s ez nemcsak várakozásom, hanem reményem – feloldani azokat a görcsöket, amelyek a kutatómunkát és publikálást ma belső elhatározásból gátolják. Néhány ilyen önként vállalt normát hozok szóba, amelyek jószándékból, ambícióból, a tárgyyszerűség eszményéből fakadnak, *a szakmai ethosz* részei, ugyanakkor *túlfeszítve őket* szerepük akár káros is lehet.

Egyrészt ilyen a kutatómunka *etikai tisztaságára* való törekvés. A (szociál)pszichológiai kísérletezés kétségtelenül magában rejti azt a kockázatot, hogy a vizsgálatokba bevont személyek tudományba vetett bizalmával visszaél, és a személyiség integritását megzavarva éri el és alakítja ennek lényeges alkotóelemeit. A tudományterület önvizsgálata a kísérletezés magasközlését nyújtó és frenetikus hatású Festinger-iskola egyes túlkapasáiból indult ki – nem oktanul, ám elharapózó aggályosságának bürokratizmusát hovatovább addig vezet el, hogy jogtalan a kísérleti személy előtt elleplezni a kísérletezés célját. Az ilyen jellegű korlátozás anno kizárta volna magának a kognitív disszonanciának a feltárását és demonstrációját, és a jövőre nézve pedig egész jelenségszférák invenciózus vizsgálatát szoríthatja vissza. Nyilván tilos például a vizsgálati személy szexualitására vonatkozó énképét manipulálni, de bizonyosan kérhető és kapható a vizsgálati személytől egy általános felhatalmazás, amely partnerré avatja általa minden ízében át nem látott procedúrák alkalmazásában is.

Az bizonyos, hogy a faj, a nem, az életkor, a meggyőződés, a születési rang és a vagyon szerinti különbségtétel, ezek társadalmi kultiválása, az előítéletesség és ennek szítása a társadalmi együttélés mótelye. Az igazság és az igazságosság keresésének és harmóniájának jegyében a társadalom-

tudományoknak, köztük az emberi viszonyokra és az ezekben megjelenő attitűdökre ügyelő szociálpszichológiának rendeltetészerű küldetése az ezek elleni tisztázó, rendező fellépés. Ám éppen az igazságosság és az igazság harmóniája érdekében a hátrányok természetének feltárásán és a hátrányos helyzetbe szorulóknak való érdekeinek megfogalmazásán túl elkötelezettsége nem lehet kiegyensúlyozatlanul elfogult és tárgyyszerűtlenül elvakult. A pszichológia többek között az emberek, a helyzetek, a működésmódok, az értékirányultságok variabilitásának tudománya, az egyediségből és a komplexitásból nyert örömét nem vetheti vissza a *politikai korrektségnek egy sematikus leegyszerűsítő felfogása*, amely a feltárt különbségekben minduntalan értékelő megkülönböztetéseket keres és talál.

E sorba tartozik az összefüggések *igényes matematikai eljárások elvont szintjén* való kimutatása, modellálása, normatív ellenőrzése. A pszichológia s nem utolsósorban a szociálpszichológia (köz)véleménykutatást végző alkalmazása a matematikai statisztika fejlődésének régi hajtóereje, ösztönzője, kipróbálási területe. A többváltozós elemzések, regressziós és faktoranalitikus vizsgálatok, oksági viszonyok valószínűségét firtató útmodellek felkészült és széleskörű alkalmazására kerül itt sor. E téren az utóbbi évtizedek ugrásszerű változásokat hoztak, ami az igényes közlemények módszertanából könnyűszerrel kiolvasható. Ugyanakkor a számítások az elvonatkoztatásnak gyakran oly magas szintjére emelkednek, hogy nemcsak olvasója, de maga a kutató is alkalmasint messze távolodik például a változóként szolgáló vélekedések tartalmától (mondjuk elsikkad szemében, hogy adott esetben a szexista nézetek felvállalásáról van szó, vagy csak az elhárított szexista nézetek

kevésbé erőteljes elutasításáról – ami pedig minőségi különbség). Valamint gyakran az összefüggések szignifikanciaszintjének búvkörébe kerül, olyannyira, hogy az elméleti elemzésben akár szerény mértéke ellenére is egy-az-egyben kapcsolatként tünteti fel. A matematikai kritériumok normatív alkalmazásának kiáltó példája szememben, ahogy az attitűdskála szerkesztéskor az értékelő ítéletekben egyetlen faktort keresnek, és azt is keresik vissza – aminek pedig csak a kérdések és válaszok redundanciája lehet az egyedüli biztosítéka, és ami arra vezet, hogy a több összetartozó szempontot megjelenítő releváns és informatív véleménynyalábokat szem elől tévesztjük. A matematika eszköztárad ad a szociálpszichológiának, de intellektuális veszteséggel jár, ha fölé kerekedik és diktálni kezdi a kutatási célokat.

Az ilyen típusú kutatási eredmény viszonylag friss fejlemény a szociálpszichológiában, s haszonnal hitelesíti a különböző időpontokban és különböző konstellációkban született eredményeket. Igazi haszna és előrevivő szerepe viszont akkor és abban nyilvánul meg, ha az igazolt/nem igazolt eredmények dichotómiáján túllépve képesek vagyunk/leszünk az eltérések okait feltárva ezek magyarázatát megadni. A kísérleti helyzetek komplexitása – mint feltételrendszer – minden szándék ellenére minden ízében nem egykönnyen reprodukálható, s ez közrejátszhat abban, hogy utóbb más eredmény születik, s az ismétlés mégsem lesz cáfolata a kiinduló feltételezésnek. Éppen szociálpszichológiai szempontból különösen tanulságos lehet, ha maga az idő múlása, pontosabban a társadalom érték- és normarendszerében időközben végbement változások szülnék utóbb eltérő eredményeket (teszem azt a konformizmus formájával és

mértékével, vagy egy szociális típus, így a machiavellista viselkedés specifikumaival kapcsolatban).

E szempontból érdekes a *kutatási teljesítménynek* sajátos publikációs formákhoz kötése. Mi sem természetesebb, mint hogy egy kutatást minősít, hogy eredményei igényes orgánumban megjelenhetnek-e, felelőleg-e a további – esetleg épp általa ösztönzött – kutatások, és talál-e visszhangra, nemcsak saját nyelvterületén, hanem a széles nemzetközi szakmai közönség körében is. Ezek általános kívánalmak, s jó jel, ha egy kutatás vagy egy kutató ezeknek eleget tud tenni. Ugyanakkor egyenlőtlenségekhez vezethet, ugyanis az egyes tudományok művelőinek száma nagyban eltér, tematikus tagoltsága is különböző. Nem közömbös, hogy az eredmények milyen nyelven hozzáférhetőek, és a különböző nyelvi közösségeknek sokféle érdekkörét mennyiben érintik meg, a feltárt összefüggések hatékony és kimerítő közlésének milyen terjedelmi követelményei vannak (monográfia, tanulmány, folyóiratcikk), a születő eredmények ismert, bevált paradigmák jegyében születtek-e, vagy magának a megközelítésmódnak is utat kell törnie a publikációk akadályversenyében. E rögtönzött listába szedett szempontokból nézve *a szociálpszichológia változatos* képet mutat. Angol nyelven vannak igazán rangos folyóiratai, amelyek tanulmányméretben is fogadnak közleményeket. De egy kutatás tematikája alkalmasint kötődhet specifikus társadalmi-kulturális közeghez, a kezelt gondolati összefüggések vagy épp a feldolgozott adatok sokrétű tömege nem egyszer monografikus kifejtési formát követel meg. Itt tehát indokolatlan egysíki publikációs követelményeket támasztani, mint ahogy a közlési forma színtere és az aktuális visszhang *abszolútizálása általában*

sem kívánatos: a kutatások és kutatók tényleges eredményessége ugyanis legtöbbször a nem egykönnyen megragadható *minőségi kritériumokon* múlik. Originalitásuktól függ, hogy mennyiben járulnak hozzá a tanulmányozott jelenségvilágot leképező gondolati építményhez, leszűrt eredményeik mennyiben szövődnek bele a diszciplína ismeretrendszerébe, és mennyire lesznek annak időtálló alkotóelemei, esetenként tartópillérei. Ilyen értelemben az egykönnyves Heiderhez nem ér fel a sokkötetes Doob, Aronson vagy Tetlock sem, most nem szólva a mai generáció sokezres idézettséggel rendelkező éllovasairól. Mindemellett az *eredményességnek* kétségtelenül van *egy társadalmi vetülete* is: hozzájárul-e a ma és a jövő szociálpszichológiája az emberek, a társadalom szellemileg nyitott rétegeinek az önismertetéhez, társas-társadalmi kapcsolatrendszerének jobb megértéséhez és jobbító fejlesztéséhez. Ennek vizsgálatára volt már példa, és megítélésem szerint van esély a jövőben is. Azonban célszerű leszögezni, hogy ez a szerep nem egyedül a diszciplináris tudás minőségén múlik, hanem jórészt függ a fogadó közeg természetétől, szellemi nyitottsá-

gától, a tudományokba vetett bizalmától vagy a tudományok között tett megkülönböztetéstől.

Lezárásként talán nem felesleges leszögezni, hogy a társadalom tagjainak emberképe, a társas-társadalmi kapcsolatokra vonatkozó felfogása és mindezeknek az általuk elfogadott normákhoz való viszonya a szociálpszichológiának nemcsak vizsgált, hanem hatásaival megcélzott tárgya is. Felelőssége van azért, hogy *a köztudatot megalapozó iskolai műveltség, tananyag és tanítás* mit közvetít ezekről, és ezt milyen hatékonysággal teszi (jó, ha a szociális médiában megtestesülő közbeszédet is befolyásolni tudja, de ez már a köztudatformálás magasiskolája lenne). Egyelőre halvány előjelek mutatják csak az érdeklődés irányát és eredményeit, de lehet remélni, hogy a jövőben lesz olyan társadalomismereti oktatás, amelyben a szociálpszichológia elfoglalja a maga méltó közismereti helyét. Ennek hatásvizsgálata pedig kire tartozik, ha nem e szakterület kutatóira, akik ilyen módon tanulságos visszacsatoláshoz is juthatnak a tudományág, a tudánycsokor hasznosulásáról a köztudatban.